

Renesanční lékař Georg Handsch (1529–1578)

JOSEF SMOLKA – MARTA VACULÍNOVÁ

V posledních letech výrazně vzrostla pozornost, kterou až dosud věnovala naše historiografie synu císaře Ferdinanda I., bratru Maxmiliána II. a strýci Rudolfa II., Ferdinandovi II. Tyrolskému (1529–1595), v letech 1547–1566 místodržiteli v Čechách.¹ Zákonitě se začalo podrobněji studovat i jeho okolí – v medicínském směru to byl zejména jeho osobní lékař Pietro Andrea Mattioli (1501–1577). V tomto studiu se bohužel zatím nedostalo na jeho nejprve pomocníka a později nástupce ve funkci osobního lékaře Ferdinanda, Jiřího Handsche, přestože to byla bezesporu zajímavá renesanční osobnost. Přehled dosavadní literatury² naznačuje více než zřejmě, že naše historiografie je mu hodně dlužna: jsou o něm stručná hesla v Riegerově i Ottově slovníku, obě jsou však zatížena řadou faktografických chyb. Pokusíme se proto přehlédnout a poopravit dosavadní znalosti o něm a rozhojnit

¹ Z bohatší literatury to je např. Václav BŮŽEK: *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*. České Budějovice 2006; o jeho ženě Sigrid-Maria GRÖSSINGOVÁ: *Kupecká dcera v domě Habsburků*. Praha 1993. Dále Jan BAŽANT: *Pompa in Honorem Ferdinandi 1558*. In: Jana NECHUTOVÁ (ed.): *Druhý život antického mýtu*. Praha 2004, s. 195–205; Ivo PURŠ: *Alchymistická tradice a Ferdinand Tyrolský*. In: *Logos* 1-2, 2003, s. 114 a n. Ivo PURŠ: *Das Interesse Erzherzog Ferdinands II, an Alchemie und Bergbau und seine Widerspiegelung in seiner Bibliothek*. In: *Studia Rudolphina*, 7, Praha 2007, s. 75–109. V současné době dokončuje širší kolektiv pražských historiků různých oborů analytické dílo o jeho pozoruhodné knihovně.

² Literatura o Handschovi je více než skrovná. Poprvé na něj upozornil Mathias KALINA z Jenštejna (srov. *Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, VI. Bd. Prag 1820, 2. Heft, s. 28 a n.). Radu údajů o jeho tyrolském působení přinesl Josef HIRN: *Erzherzog Ferdinand II. von Tirol. Geschichte seiner Regierung und seiner Länder*. 2 svazky. Innsbruck 1885 a 1888. Souborně o něm pojednal Leopold SENFELDER: *Georg Handsch von Limus. Lebensbild eines Arztes aus dem XVI. Jahrhundert*. Sonderabdruck aus der *Wiener klinischen Rundschau* 1901, Nr. 28-30, a poté dvakrát Rudolf WOLKAN: nejprve v *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 49, 1904, s. 749, a pak v *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*. Augsburg 1925, s. 124 a n. Dobrou informaci o něm v češtině srov. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 2* (dále jen *Rukověť*). Praha 1966, s. 255–259, ta je zaměřena ovšem hlavně na jeho literární dílo.

je o některé další poznatky, které přineslo v nedávné době naše studium jeho dosud málo probádané korespondence.

Veškerá literatura se shoduje, že se Georg Handsch narodil 20. března 1529 v dnešní České Lípě. Tehdy se ale nejmenovala Česká a byla – podobně jako řada našich měst na severu – víc než zpola německá. Handsch byl nejspíše takovýmto českým Němcem, někdy připojoval ke svému podpisu slůvko „Germanus“, jindy „Germanobohemus“. Pocházel z rodiny, která byla asi dosti dobře situovaná: jeho otec Václav byl měšťanem (v protokolu o Georgově doktorátu je nazván „senátorem“), který se usadil v Lípě už v roce 1500 a měl na náměstí dům postavený italským stavitelem. Jeho matka Anna zemřela, když mu bylo deset let. Georg měl několik sourozenců, dozvídáme se o nich ale až z jeho závěti z roku 1578: tam ustanovil jako dědice svého bratra Václava (z toho, že nesl otcovo jméno, můžeme s určitou pravděpodobností usuzovat, že byl starší než Georg) a čtyři sestry.³ Se svým rodištěm udržoval Handsch čilý kontakt, zvláště v době studií, kdy byl ještě finančně závislý na otci. Z rukopisného souboru jeho korespondence tvoří listy lipským adresátům téměř jednu třetinu. Přátelství pojilo mladého studenta Handsche s lipským učitelem Andreasem Nicolai, jemuž kromě listů adresoval i několik básní.⁴ Při studiích jej podporoval i lipský notarius Dominik Nosler, jenž mu půjčoval knihy, a Handsch se mu odvděčil mj. tím, že složil nápis nad dveře jeho domu a po jeho smrti jej zvěčnil v epitaфу. Zachovaly se i dva listy lipskému faráři, jehož Handsch žádal o přímluvu za finanční podporu u svého otce.

V Lípě se dostalo Georgovi i prvního vzdělání, později začal navštěvovat protestantskou latinskou školu ve slezském hornickém městečku Zlatoryja.⁵ Měla velmi dobrou pověst, vedl ji Valentin Friedland Trotzendorf, který se v německé historiografii těší vysoké autoritě; později, v roce 1598, do ní chodil např. i mladý Albrecht z Valdštejna. Už zde se údajně projevily Handschovy literární sklony: zmiňují se jeho skladbičky, jež byly částečně náboženské a klonily se k luteránství.⁶ V 15 letech, koncem roku 1544, se

³ Tato závěť je uložena v archivu innsbruckého Ferdinanda, fond „Testamenta“, fol. 226. Otiskl ji rovněž SENFELDER, c. d., s. 26–27.

⁴ Ty jsou zachovány v Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriftenabteilung, Codex Vindobonensis Palatinus (dále jen ÖNB), 9821.

⁵ Dnes leží Zlatoryja v polském dolním Slezsku, nedaleko Lehnice. Německy se nazývala Goldberg, česky Zlatá. Je to mj. rodné město vynikajícího historika astronomie Ernsta Zinnera.

⁶ *Rukověť 2*, s. 257.

Handsche odebral do Prahy. Nejprve byl soukromým žákem Jana Šentygara,⁷ brzy ale vstoupil na artistickou fakultu pražské univerzity, kde se stal jedním z jeho učitelů Matouš Collinus z Chotěřiny:⁸ ten si chlapce oblíbil a přijal jej za pomocníka ve své škole v Andělské zahradě.⁹ Její žáci se rekrutovali samozřejmě ze synků zámožných rodin, uvádí se i panská a rytířská šlechta, konkrétně např. rodina Lobkoviců, Lichtenštejnů, Dietrichštejnů, Gryspeků aj. Jejich učitelé byli Šentygar, Petr Kodícil, Jiří Vavrouš, Martin Hanno a Jiří Nikolaus.¹⁰ Studie, jejichž údajů zde používáme, mezi nimi nejmenuje Handsche, ačkoli jeho působení tu lze považovat za téměř jisté; uvádí to *Rukověť*, významným argumentem pro to je však i skutečnost, že se Handsche – ze všech učitelů dokonce jako jediný – podílel na vytvoření Collinovy oblíbené učebnice latiny, napsal pro ni „*Calendarium novum rythmicis sententiis ...concinatum*“.¹¹ Mluví o tom i jedna z Handschových básní, o níž se zmiňujeme dále.

Všichni učitelé této školy patřili do kruhu pražských humanistů, do něhož Collinus Handsche také uvedl. Tam se stal jedním z jeho blízkých přátel Tomáš Mitis, který jej prý „učil češtině a na oplátku se od něho dával přiučovat v aritmetice, muzice a hebrejštině“.¹² V této době vznikala i řada Handschových básní, bylo jich skutečně hodně, detailně je sepisuje *Rukověť*. Byly věnovány většinou patronu a mecenáši tohoto kruhu Janu Hodějovskému staršímu¹³ a obracely se k nejrůznějším tématům (v jedné skladbě napsané pro Šentygara jej např. žádá o přímluvu u Collina, aby jej přijal za

⁷ Blíže o něm Josef HEJNIC: *Dva humanisté v roce 1547*. Praha 1957, s. 6 a n.

⁸ Dříve se někdy uvádělo, že Collinus byl Handschovým strýcem (srov. např. *Riegerův Slovník naučný, III. díl*. Praha 1863, s.629), pozdější bádání tuto domněnku však do dnes neprokázalo.

⁹ Údaje o ní shrnul v poslední době Martin HOLÝ: *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*. In: *Cestou dějin. K poctě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.* Praha 2007, s. 159–184.

¹⁰ Tamtéž, s. 162–163.

¹¹ Mattheus COLLINUS: *Elementarius libellus in lingua Latina et Bohemica pro novellis scholasticis. Knižka začátků v jazyku Latinském i Českém pro nové ziačky...* . Pragae 1550. Blíže o ní srov. *Knihopis českých a slovenských tisků...*, díl II, část II. Praha 1941, s. 267–268 pod poř. č. 1572a, další vydání z r. 1557 pod poř. č. 1573. Následující vydání z r. 1569 bylo rozšířeno ještě o němčinu, ale zde byl Handschův text už vypuštěn.

¹² Bohumil RYBA: Tomáš Mitis a jeho básně De thermis Teplicensibus. In: *Tomáš Mitis, O lázních teplických*. Teplice 1980, s. 30.

¹³ Blíže o této významné postavě našeho 16. století pojednává jediná, dodnes bohužel jen rukopisná studie Jana MARTÍNKA: Jan Hodějovský a jeho literární okruh. *Strojový rukopis knihovny Ústavu pro klasická studia AV ČR, přír. číslo 46 224.*

pomocníka do své školy¹⁴). Není tu naším úkolem hodnotit literární úroveň jeho výtvorů, nepatřila ale asi k nejlepším. Antonín Truhlář napsal, že „činnost básnická, jež Handsche zvláště známým činila, nemá patrného významu ani vnitřní podstatou ani formální stránkou“,¹⁵ jinde byl ještě ostřejší: „Jiří Handsch, učený Němec, málo šťastný v mluvě vázané“.

Dosavadní Handschův život se ale jeho otci – patrně obchodníkovi – nelíbil, naléhal, aby se věnoval přípravě na nějaké výnosnější zaměstnání. Ale ani sám mladý Handsch nebyl s daným stavem spokojen. V dopise Tomáši Mitisovi z 25. července 1548 se zachoval jeho výrok, v němž oceňuje Hodějovského jako přítele a mecenáše, jemuž věnoval už mnoho básní, ale stěžuje si, že ten si žádá denně nové a nové. Snaží se tuto zátěž se sebe setřást, nechce se věnovat jen poezii, ale i fyzice a medicíně, zvláště teď, když ho vede mistr Oldřich, píše Handsch.¹⁶ Z tohoto úryvku vyplývá, že se již před tímto datem seznámil s lékařem jménem Udalricus. Byl to Leonorus de Kauba (Oldřich Lehner z Kouby)¹⁷ – a můžeme se domnívat, že se tak stalo prostřednictvím kruhu humanistů, do něhož tento lékař také patřil. Politicky byl Lehner orientován podobně jako Hodějovský, v době stavovského povstání roce 1547 stál rovněž na straně krále Ferdinanda. Proto se asi stal i dvorským lékařem, navíc se nám podařilo nově zjistit, že byl roku 1549 přijat do rytířského stavu.¹⁸ Někdy v této době, v roce 1547 či 1548, začal Handsch u tohoto lékaře pracovat jako asistent, tehdy famulus. Je to

¹⁴ Srov. HEJNIC, c. d., s. 12.

¹⁵ *Ottův slovník naučný*. 10. díl. Praha 1896, s. 841.

¹⁶ „Dominus Hoddeovinus iam pridem est mihi, Patronus et Mecaenas, qui iam plurima Epigrammata a me habet, pluraque in dies flagitat, sed ego conor onus hoc a me discutere, non cum Soli Poesi vacare volo, sed in Physicorum et Medicorum campis expaciabor, praesertim cum hortatorem et ductorem habeam M. Ulricum. Volo igitur me conferre sub duplicem Apollinis umbram, cuius Poesis, et medicina inventum est“. ÖNB, 9650, s. 9.

¹⁷ Někdy je nazýván též Ulrich Lehner (?–1561). V Praze se připomíná poprvé v r. 1535, kdy si zde zakoupil dům a stal se staroměstským občanem. Tam si otevřel lékařskou praxi a lékárnu, které mu asi dobře vynášely: posléze vlastnil na Starém městě tři domy. Více o něm G. GELLNER: Tomáš Jordán. K 350. výročí jeho smrti. *Časopis Matice moravské* 60, 1936, s. 342–343 a *Rukověť* 3. Praha 1969, s. 150. Jeho predikát není českého původu, ukazuje na starobylé městečko Kaub am Rhein, založené r. 983, s pevností Gutenfels a vodním hradem. Důvody jeho odchodu z Porýní nejsou jasné, něco možná naznačují jména jeho dětí: Adam, Abraham, Izák, Eva, Sára, Judit a Rebeka.

¹⁸ Zápis o tom je uložen v zemských deskách, srov. Národní archiv Praha, DZV, 8Q, fol. 10v–11r: „W utery po sw. Matiegi apposstolu Bozim (bylo to tedy 26. února) ... na sniemu obecznim ... na Hradie Prazzkem .. leta XLIX... do stawu rytierzskeho sau przigali Woldrzicha Lehnara z Kauby ...“.

doba, z níž asi pochází jeho básnická skladba o studiu medicíny. Handsch ji zde naprosto zbožnil: medicínu uznává už Písmo svaté,¹⁹ Ježíš byl vlastně lékařem. Ale Handsch podtrhuje i pragmatickou stránku celé věci, lidstvo ji potřebuje, navíc „svého ctitele medicína uživí“, což je velký rozdíl proti básněni, jímž by se prý dnes neužil ani sám Homér.

Později přešel Handsch – možná na doporučení samotného Lehnera – k dalšímu lékaři. Tím byl Andreas Gallus (?–1560). Je tak trochu obžalobou naší historie medicíny, že o těchto v Praze působících lékařích není dodnes známo víc. Gallus pocházel z Tridentu, do Prahy přišel v roce 1548 a zůstal zde až do smrti.²⁰ Nám se pak podařilo najít o něm v zemských deskách ještě dvě drobnosti – že jeho dům patřil dříve kapitule svatovítské²¹ a že v roce 1558, tedy až za deset let po svém příchodu do Prahy, byl jako cizinec přijat za obyvatele země.²² Jako lékař měl daleko větší renomé než Lehner: na jedné straně byl lékařem a radou císaře Ferdinanda I. i českého místodržitele arcivévody Ferdinanda Tyrolského, na druhé byl – na rozdíl od Lehnera – i tvůrčím autorem. Jeho protimorový spis vydali posmrtně jeho synové, posmrtně vyšlo i jeho další dílo.²³ Gallovy rukopisy jsou podobně jako Handschovy uloženy v Österreichische National Bibliothek (ÖNB)

¹⁹ „Pagina sacra suum Medicinae praebet honorem et iubet hanc iusta religione coli“. *Secunda farrago elegiarum et idylliorum ...*, Pragae s. a. [1561], s. 211v.

²⁰ To o něm uvádí GELLNER, c. d., s. 340. Gallovy rukopisy jsou podobně jako Handschovy uloženy v ÖNB.

²¹ Srov. Pavla BURDOVÁ: *Rejstříky k deskám zemským. II. díl. Vklady desek zemských větších z let 1543–1568, 1. sv., 2. část*. Praha 1986, s. 370 (s odkazem na Národní archiv Praha, fond DZV, 54 E, fol. 12v).

²² „Letha padesátého wosmého, w pondielí po sw. Pannie Barborze (to bylo 5. prosince). Wondrzej Gallus z Gallis, jeho milosti czysarszké a jeho milosti královske Ferdynanda životni lekarz a Wylym, Julius, Lud synowe a diediczowe ... sau przijati za wobywatele zemie ...“. Národní archiv Praha, fond DZV, 13 E 13v. Tamtéž, fond Reversy k zemi, č. 22, je zachováno i jeho prohlášení poslušnosti panovníkovi, předepsané ještě jagellonským zřízením zemským. Nese datum 3. prosince 1558 a je opatřeno jeho velmi pěkně zachovalou pečetí, která má ve znaku kohouta a na obvodu slova „Sigil. Andreae Galli Medici“.

²³ Andreas GALLUS: *Fascis de peste peripneumonia pestilentiali cum sputo sanguinis, febre pestilentiali ac de quibusdam symptomatibus, in quinque fasciculos digestus*. Authore Andrea Gallo Tridentino Invictis. Rom. Imperatoris et c. foelicis memoriae Ferdinandi physico et consiliario, ac sereniss. Archiducis etc. Ferdinandi archiatro, Bozolae, Brixiae 1565, 1566, 1567; *Homo afflicus et iacens in quem astra, elementa, meteora, impressionesque meteorologicae; quales sunt; aer corruptus, aquae subterranae, et C. quin etiam ipsismet proprii corporis humores vitiati, conspirant, mugiunt, saeviunt, funestamque impottant Pestem. Divino praevio auxilio, atque gratia, sublevatur, venenumque pestis atrocissimum praecautetur, curatur, eradicatur, variaque eius symptomata resecantur*. Francofurti 1608.

ve Vídni. Gallus zemřel roku 1560 a v Praze tehdy působící lékař Vavřínc Špán (1531–1575) napsal a vydal nad jeho smrtí žalozpěv.²⁴

V zajímavé souvislosti uvádí Galla anglický lékař, vikář oxfordské univerzity Robert Burton (1577–1640) ve svém spise *The Anatomy of Melancholy*,²⁵ a to v kapitole, kde se zabývá použitím antimonu jako léku. Medicínské použití kovů vycházelo, jak všeobecně známo, z paracelsovske tradice a právě antimon byl v té době tématem doslova celoevropské diskuse. V jeho aplikaci jako léku uvádí Burton na prvním místě Mattioliho a hned po něm Galla, jemuž připisuje výrok, že za uzdravení z melancholie lze po Bohu vděčit jen tomuto léku.²⁶ A ještě větším překvapením je, že hned na třetím místě po Gallovi jmenuje oxfordský autor i Handsche a cituje rovněž jeho doporučující výrok.²⁷ Teprve po těchto třech „pražských“ postavách se Burton věnuje dalším autoritám 16. století. Zdá se, že paracelsovska tradice byla v Praze živá, a my se musíme domnívat, že její základy asi vštípil Handschovi v těchto letech právě Gallus. A ten byl i alchymistou, jak dosvědčuje i lékař Andreas de Blauen, který jej cituje, dokonce dvakrát, ve svém dopise o přípravě elixíru zvaného pitné zlato (*aurum potable*), adresovaném Mattioliho.²⁸

O tom, co všechno Handsch jako famulus obou lékařů dělal, bohužel nemáme mnoho zpráv, zdá se však, že se zúčastňoval i náročnějších akcí.

²⁴ Laurentius SSPAN: *Epicedion nobili ac excellentissimo domino doctori Andreae Gallis Tridentino...* . Praga 1560. Je to poměrně rozsáhlá skladba o 84 verších s osmiveršovým epitařem. Zachovala se v konvolutu klementinské Národní knihovny (sign. 10 J 93) jako přív. 1. Jeho výpovědní hodnota není veliká, potvrzuje však existenci jeho synů Julia, Viléma a nedospělého Ludvíka. Tomuto Juliovi a Adamu, synům Lehnerovým, dedikoval Handsch svůj kalendář napsaný pro učebnici Collinovu. Oba byli asi žáky jeho školy.

²⁵ Burton vydal svůj spis poprvé v r. 1621 pod pseudonymem „Democritus Junior“, ten se pak stal brzy jedním z nejčtenějších odborných spisů té doby. Poté spis vyšel a vychází až dodnes v mnoha a mnoha dalších vydáních, v Anglii i mimo ní, od paperbacků až po kritické edice. Nedávno vyšel tento spis i u nás: Robert BURTON: *Anatomie melancholie*. Praha 2006, v překladu Miroslava Petříčka. Jde však jen o výběr, který nedosahuje zdaleka ani poloviny původního textu. Pasáže, které jsou pro Prahu neobyčejně zajímavé a které dále citujeme, tam ovšem chybějí. Čech a alespoň Mattioliho si všiml v doslovu Karel Thein (s. 320).

²⁶ „Salutem huic medicamento post Deum debet“. Citováno dle *The Anatomy of Melancholy* ..., London 1828, s. 108.

²⁷ „Integrae sanitati brevi restitutus, id quod aliis accidisse scio, qui hoc medicamento usi sunt“. Tamtéž, s. 108.

²⁸ P. A. MATTIOLI: *Epistolarum medicinalium libri quinque...* Praga 1561, s. 310, 315.

V jedné ze svých básnických skladeb např. zaznamenal, jak cestoval spolu s Lehnerem na Hlubokou,²⁹ jejíž tehdejší majitel Andreas Ungnad³⁰ si pozval lékaře z Prahy, když mu onemocněla manželka i syn. Lékaři se zde zdrželi téměř celý měsíc, než se oba pacienti pozdravili.³¹

To všechno byla pro Handsche v každém případě dobrá zkušenost, která se mu ostatně měla zanedlouho hodit: 8. září 1550 odjíždí jako doprovod Karla z Dietrichsteinu³² na cestu do Itálie – tento Karel je doložen jmenovitě jako žák Collinovy školy³³ a Handsch se tak s ním znal velmi pravděpodobně už dříve. Navíc je možné, že jej jako doprovod na tuto cestu doporučil asi Gallus, který měl přístup i k té nejvyšší šlechtě. Oba mladíci navštívili nejprve několik severoitalských měst, aby poté zamířili do Padovy. Handsch tam začal studovat na proslulé lékařské fakultě. O následujících třech letech jsme poměrně dobře informováni, protože Handsch si o svém studiu vedl podrobné poznámky, které se zachovaly dodnes.³⁴ Brzy poté, co přijel, měl možnost zúčastnit se v prosinci 1550 pitvy, kterou vedl Alexander Veronensis, trvala prý celých 14 dnů. V druhém ročníku sledoval přednášky a demonstrace Gabriela Fallopie (1523–1562), žáka a nástupce Vesaliova, jehož spis z roku 1543 *De corporis humani fabrica* otřásl autoritou starověkého Galena (Fallopiovo jméno nese dodnes celá řada orgánů lidského těla). V roce 1552 měl Handsch v Benátkách příležitost studovat a pitvat lidskou hlavu. V posledním ročníku se zúčastňoval tajných privátních lekcí, kde Fallopio pitval opice, psy a ovce a dával tak svým studentům základy srovnávací anatomie. Udiven mohl Handsch konstatovat, jak je oholená opičí lebka podobná dětské hlavě.

²⁹ Srov. *Secunda farrago elegiarum et idylliorum* .... Pragae s. a. [1561], s. 201v–203r.

³⁰ Svobodný pán Andreas Ungnad ze Suneku (Sonnegg, 1499–1557) byl významným politikem za vlády Ferdinanda I., má však své místo i v dějinách jihočeského dolování, několikrát jej připomíná ve svém díle Kaspar STERNBERG: *Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke, I. Bd.* Prag 1836, s. 190–194.

³¹ Handsch končí celou skladbu tím, že se vrátili na den sv. Marka a že šel hned do Collinovy školy. Je to ještě jedno malé potvrzení toho, že byl Handsch v této škole skutečně učitelem.

³² Rozsáhlá genealogie rodu Dietrichsteinů uvádí Karla jako osmého potomka Sigmunda Dietrichsteina na Hollenburgu a Barbary von Rottal. Narodil se v lednu 1532, zemřel v únoru 1562. V lednu 1554 se oženil s Dorotheou Lomnickou z Meziříččí.

³³ HOLÝ, c. d., s. 163.

³⁴ Handschovy deníky, ostatně jako celá jeho poměrně rozsáhlá pozůstalost, jsou dnes uloženy v rukopisné sbírce vídeňské Národní knihovny, Codex Vindobonensis Palatinus.

Nebyla to však jen anatomie, která Handsche tak výrazně zaujala. Nedlouho předtím, v roce 1545, založil Francesco Buonafede³⁵ v Padově prvou univerzitní botanickou zahradu – nebyla to náhoda, flóra a obsažená v ní „materia medica“ představovala obrovskou zásobárnu, z níž se čerpalo odedávna mnoho nejrůznějších léčivých látek, ale očekávalo se od ní pro medicínu mnoho i do budoucna. V deníku našeho studenta nacházíme celou řadu zápisků o tom, jak spolu s profesory i kolegy tuto zahradu navštěvoval a jak společně studovali jednotlivé rostlinné druhy přímo v přírodě. Jeho zájem šel však ještě dále. V jednom ze svých listů se Handsch omluvá jakémusi Hieronymovi, tridentskému knihovníkovi, že před velikonoce je zahrada padovské univerzity ještě zavřena, takže mu slíbené rostliny (*herbas*) pošle až později³⁶ – Handsch byl tedy více než jen jejím pasivním návštěvníkem. Sotva mohl v té době tušit, jak mu budou právě tyto botanické zkušenosti v příštích letech potřebné.

V roce 1553 byl Handsch promován na lékaře. Nebylo to ale v Padově, kde po celou dobu studoval a o níž se to také často píše, ale ve Ferrare: uvádí to později sám Handsch ve svém listu Mattiolimu.³⁷ Navíc to objektivně potvrzuje výpis z ferrarské doktorandské matriky.³⁸ Tento dokument potvrzuje některá známá fakta, přináší však i něco navíc. Nově se odtud dozvídáme, že Handschův lékařský diplom nese datum 22. června. U jeho promoce asistovali rovněž dva svědci: „Gaspar Cazzuffus nobilis tridentinus“ a „Ioannes Dessensky pragensis“. Prvého z nich se nám podařilo identifikovat, pocházel z *famiglia Cazuffi*, z váženého šlechtického tridentského rodu,³⁹ druhého, Pražana, paradoxně nikoli. Víme o něm jen tolik, že mu Handsch adresoval 16. března 1554 z Prahy stručný dopis; Dessenský, k němuž měl zřejmě velmi úzký vztah (nazývá jej *frater*), studoval v té chvíli

³⁵ Buonafede, který se objevuje i v Cardanově *De vita propria*, byl od roku 1533 vedoucím první katedry botaniky. Ke vzniku první *orto botanico* jej inspiroval Daniele Barbaro. Někteří autoři kladou její vznik již do roku 1543 a spojují ji s vydáním díla Vesaliova. Od roku 1546 v ní začala praktická výuka, v roce 1552 měla už 1500 rostlin.

³⁶ ÖNB, 9650, s. 48. Identifikovat Hieronymovu osobu není snadné. Kolegové z Trenta se domnívají, že to mohl být syn lékaře a majitele tiskárny, jímž byl Maphaeus Fracazzini (Maffeo Fracassini). O něm srov. Joannes Chrysostomus TOVAZZI: *Medicaeum Tridentinum*.... Tridenti 1889. s.28, nebo nověji *Dizionario dei tipografi a degli editori italiani*.... Milano 1997.

³⁷ Srov. ÖNB, 9650, s. 155.

³⁸ Giuseppe PARDI: *Titoli dottorali conferiti dallo studio di Ferrara nei sec. XV e XVI*. Ferrara 1963, s. 167.

³⁹ Gaspara několikrát zmiňuje Giangristomo TOVAZZI: *Inventarium archivi Cazuffiani*. Tridentini 1789.

v Padově. Handsch mu sliboval napsat do týdne podrobnější list,⁴⁰ k tomu však buď nedošlo nebo se nám tento list spíše nezachoval.

Po své promoci se odebral Handsch do Tridentu. Na podzim 1553 se pak vrátil do Prahy. Po celou dobu svého studia udržoval korespondenci se svými lékařskými protektory Lehnerem a Gallem.⁴¹ Svůj návrat z Itálie avizoval i Collinovi, s jehož humanistickým kruhem se „doma“ zase znovu spojil.

Do období brzy po jeho návratu do Prahy spadá ještě jedna významná událost a my vděčíme Handschovi za to, že jako přímý účastník zaznamenal její obsah do svého deníku.⁴² Byla to disputace na tři lékařská témata, kterou vedl 2. června 1554 na pražské univerzitě Tadeáš Hájek. Handschův zápis o této disputaci má přinejmenším dvojnásobný význam – jednak ukazuje, že lékařská tematika nebyla ani v této době, kdy měla pražská univerzita jen artistickou fakultu, docela mrtvá, jednak je ještě jedním důkazem chybnosti Pelclova údaje o tom, že Hájek pobýval v této době v Itálii.

Podle údajů rakouského biografa nastoupil Handsch po návratu do Prahy jako učitel ve škole pro pážata,⁴³ mladé chlapce z urozených rodin, a sotva lze pochybovat, že to byla opět škola Collinova. Pobyl na ní nejméně tři roky, *triennium*, jak říká v jednom z dokumentů. Je to list, v němž se obrací na Ferdinanda I. jako na českého krále a žádá jej o přiznání dědičného erbů.⁴⁴ List není datován, vznikl však zřejmě v roce 1556: již v květnu téhož roku dostal Handsch spolu se třemi dalšími erbovní list a predikát „z Limuz“.⁴⁵

⁴⁰ ÖNB, 9650, s. 57–58.

⁴¹ „...multas scripsi ad Doctorem Gallum nec non M. Ulricum, quarum archetypum amisi“ (ÖNB, 9650, s. 47), zapsal si o svých listech z let 1550–1553 Handsch, napsal jim jich tedy mnoho, ale ztratil jejich opisy.

⁴² ÖNB, 11 210, s. 178r–177v. Handschův zápis si zaslouží, aby byl brzy uveřejněn a historicky analyzován.

⁴³ SENFELDER, c. d., s. 26.

⁴⁴ Tuto žádost si Handsch opsal a zařadil do své korespondence, srov. ÖNB, 9650, s. 67–69. Spoluautorka tohoto článku vyslovila původně názor, že to byl text listu, který psal Handsch pro Martina Viderina, preceptora synů arcivévody Ferdinanda II. Tyrolského, který sídlil jako místodržitel v letech 1547–1567 v Praze. Z jeho textu ale nic podobného nevyplývá, nejvýše jen to, že preceptorem v této rodině byl i Handsch sám. Napovídá tomu i věcný kontext; Handsch byl v r. 1556 nobilitován, zatím co Viderin nikoli. Jeho jméno nelze najít v registru královských majestátů, kam se udělené nobilitace zapisovaly (Národní archiv Praha, fond Salbuchy, sal 92/VI., s. 1177, kam by abecedně patřilo), neuvádějí jej ani dva velmi podrobné spisy, August von DOERR: *Der Adel der böhmischen Kronländern...* . Prag 1900, ani August SEDLÁČEK: *Českomoravská heraldika*. Praha 1925.

⁴⁵ Limuzy je osada ležící nedaleko Českého Brodu, nikoli na Hodějovského jihočeském panství, jak se někdy chybně uvádí.

Zároveň s ním byli nobilitováni Tomáš Mitis, Jiří Vavrouš a Jan Věžský, základem jejich společného erbů byl modrý štít a v něm labuť stojící na zeleném trávníku.⁴⁶ Všichni nově nobilitovaní patřili do pražského humanistického kruhu. Právem se proto mohla šifra „Thř“, tedy Antonín Truhlář, domnívat, že vyznamenání se stalo na přímluvu Hodějovského,⁴⁷ který byl ve vysoké funkci místosudího u zemských desek. Téhož názoru je i novější literatura: „Díky svému úřednímu postavení měl Hodějovský přístup i k nejvyššímu kancléři království českého Jindřichu z Plavna, který také spolupůsobil při udílení erbů a titulů Hodějovského chráněncům.“⁴⁸ Ještě významnější bylo však stanovisko panovníka, který majestáty uděloval; ten vysoce oceňoval skutečnost, že mu Hodějovský osvědčil svou věrnost v kritickém roce stavovského odboje 1547.⁴⁹ Hodějovský v roce 1555 ze svého úřadu odstoupil, ale dříve, než by v něm ztratil svůj osobní vliv, zřejmě ještě „dohlédl“ na nobilitaci svých humanistů.⁵⁰

Vraťme se však k činnosti čerstvě nobilitovaného Handsche. Nevíme, z jakých důvodů své učitelské místo opustil, možná, že šlo jen o souběh obou činností, do svého denníku si však zapsal: „Veni ad D. Gallum Anno 55 in Maio, discessi ab eo Anno 56 in Julio“.⁵¹ Údaj, že byl od roku 1555 opět ve službách doktora Lehnera, je tedy mylný.⁵² V září 1557 ale přijal nabídku Hodějovského – je možné, že k ní byl tak trochu i existenčně donucen –, aby odjel na jeho panství do jihočeské Řepice u Strakonice a věnoval se tam pořádání jeho knihovny a hlavně přípravě a redigování příspěvků svých kolegů-humanistů. Tři čtvrti roku se věnoval těmto básnickým skladbám, které se měly stát základem pozdějšího vydání, které vycházelo pod

⁴⁶ Srov. Národní archiv Praha, sign. sal 286, fol. 62. Obdobný údaj přináší i DOERR, c. d., s. 32, komolí však Handschovo jméno na „Dr. Georg Hungr“.

⁴⁷ *Ottův slovník naučný*, v hesle „Mitis“, sv. XVII, Praha 1901, s. 410–411.

⁴⁸ MARTÍNEK: *Jan Hodějovský a jeho literární okruh*, c. d., s. 40.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 34–39.

⁵⁰ Hodějovského aktivita v tomto smyslu byla neobyčejně vysoká. Za dobu jeho působení u zemských desek a za několik málo následujících let proběhly téměř dvě desítky nobilitací jeho humanistů – byli mezi nimi téměř všichni významnější – a pět jeho kolegů, pracovníků zemských desek. Provést tuto malou statistiku nám usnadnila výše citovaná přehledná práce Doerrova. Navíc jsme srovnali toto období s téměř dvojnásobně dlouhým obdobím rudolfínským; vedle několika potvrzení jsme zde ale objevili jen Bacháčka a Lavína. Nobilitacím vzdělců Rudolf prostě zdaleka tolik nepřál.

⁵¹ Srov. ÖNB, 11 207, fol. 1r. Je pravděpodobné, že z této doby pochází i část Handschových zápisů nadepsaná „Quae a doctore Gallo audiverim“ (tamtéž, fol. 5v a n.), tedy co slyšel od doktora Galla. Ta by si zasloužila samostatnou historicko-medicínskou analýzu. Totéž platí i o části nazvané „Quae a Mattheolo didici“ (tamtéž, fol. 1v a n.).

⁵² *Rukověť 2*, s. 255.

názvem „Farragines“. Z mnoha náznaků je však zřejmé, že tuto práci nedělal rád. V jednom ze svých dopisů mluví např. o tom, jak se na něho lékařské autority hněvají, že dělá sekretáře básníkům.⁵³

Po návratu do Prahy se Handsch pokusil otevřít si svou vlastní lékařskou praxi, existenčně se však nedočkal zřejmě většího úspěchu. Z jeho listů přitom vyrozumíváme, že musel mít velice dobrou a tedy i lukrativní klientelu. V jednom z nich, z listopadu 1559, který byl adresován Mattiolimu a dalšímu Ferdinandovu lékaři, Janu Willebrochovi, se např. dozvídáme, že jeho pacientkou byla paní z Vartenberka, tedy šlechtična z panského rodu. Handsch popsal svým starším kolegům průběh chystaného zákroku, který měl spočívat v tom, že by se zprůchodnily cesty pro uvolňování menstruační krve a poté provedl výplach. V tomtéž dopise udává i autority a literaturu, podle nichž se při svém návrhu celého zákroku řídil.⁵⁴ Tento obsáhlý dopis je neobyčejně zajímavý; má velkou výpovědní hodnotu, klade však i řadu dalších otázek. Prvou z nich je, kdo byla ona paní z Vartenberka. Podle českolipského historika Martina Aschenbrennera, který nám pomáhal tento problém posuzovat a jemuž patří náš dík, šlo nejspíše o Annu z Vartenberka, třetí ženu Zdislava Berky z Dubé.⁵⁵ Další otázkou je, kdo Handschovi tuto šlechtičnu jako pacientku zprostředkoval. Musíme se domnívat, že to byl asi sám Mattioli nebo Gallus, kteří měli do nejvyšších společenských vrstev přístup. Není ale jasné, proč právě tento případ přenechali mladšímu kolegovi. Nebylo v tom jisté riziko? Navíc se zdá, že se hraběnka už předtím léčila u drážďanského lékaře Naevia,⁵⁶ ale asi ne zcela úspěšně. Zdá se však, že celý případ byl složitý. Z následující Handschovy korespondence

⁵³ „Graviter mihi irascuntur Iatriae triumphatori, Hippocrates, Galenus, et Avicenna, quod cum meam perpetuam fidem ipsis iam dudum obstrinxerim, tam diu tamen ipsos relinquam, et quod ex medico Doctore (si Diis placet) Poetarum Cancellarius et Secretarius effectus sim“. Handsch Enniov, ÖNB, 9650, s. 82.

⁵⁴ ÖNB, 9650, s. 106–110.

⁵⁵ Zdislav Berka byl významným politikem v době Ferdinanda I. (byl nejvyšším sudím, nejvyšším hofmistrem a zemským fojtem v Horní Lužici) a v jeho službách se domohl velkého majetku. Do poslední chvíle doufal, že ho žena obdaří potomkem, což se nestalo. Zemřel velmi starý v roce 1553. V jeho majetku byla i Česká Lípa.

⁵⁶ Drážďanský lékař Joannes Naevius (1499–1574), v němčině Neefe, byl v těchto letech lékařem saského kurfiřta Augusta. Byl přítelem Georga Agricoly, s nímž studoval v Itálii. Agricola jej zvětšil ve svém díle *Bermanus sive de re metallica*, rozpravě tří učenců, kde vystupuje Naevius jako znalec nerostné říše. Nejnověji o tomto autorovi srov. Andrea KRAMARCZYK: Der Arzt Johannes Naevius (1499–1572) – ein Freund des Joachim Camerarius. In: Rainer KÖSSLING – Walther WARTENBERG (eds.): *Joachim Camerarius*. Tübingen 2003, s. 337–349.

vyrozumíváme, že jej brzy poté převzal Willebroch, na kratší dobu Mattioli a nakonec znovu Naevius.⁵⁷ Léčení bylo asi komplikováno i tím, že hraběnka byla jako pacientka dosti neukázněná.⁵⁸

Na okraj Handschova lékařského působení učinme ještě dvě poznámky. Do svého deníku si zapsal své heslo: *Ratione duce, comite experientia*,⁵⁹ tedy veden rozumem, provázen zkušeností, které zní dosti moderně, není tu ani stopy po tom, že by se chtěl odvolávat např. na starověké autority.⁶⁰ V jeho korespondenci však nacházíme ale i jiné, méně racionální polohy: na dvou místech je vidět, že i on – podobně jako většina jeho současníků – byl pod vlivem astrologických představ a hledal vhodnou chvíli, kdy zahájit a provádět léčbu. Velký vliv přitom připisoval zejména Měsíci. Svým úvahám věnuje např. celou polovinu dopisu Martinu Viderinovi z roku 1556 a dochází k závěru, že v daném případě je nutno léčit v době, kdy Měsíc ustupuje.⁶¹ O tři roky později vysvětluje Adamu Lehnerovi obšírně vztahy mezi Měsícem a epilepsií.⁶²

V líčení běhu Handschova života jsme si až dosud nepovšimli jedné velmi podstatné skutečnosti. Když se Handsch jako čerstvě promovaný doktor vrátil z Padovy, přenesl do Prahy, jak se zdá, i tamní novou módní vlnu, která se objevila po založení první univerzitní botanické zahrady⁶³ – botanické exkurze. Z řady jeho zápisků se dozvídáme, že se v Praze začíná scházet skupinka lékařů a koná botanické vycházky po pražských zahradách i po okolí. Zahrad bylo v tehdejší Praze a jejím bezprostředním okolí daleko více, než si dnes dovedeme představit. Handsch se zmiňuje jmenovitě

⁵⁷ Srov. ÖNB, 9650, s. 111, 114, 116, 118.

⁵⁸ Tamtéž, s. 111, 115.

⁵⁹ Srov. ÖNB, 11 207, fol. 1r. V jednom ze dvou exemplářů Mattioliho *Epistolarum medicinalium...*, které má ve svých fondech klementinská Národní knihovna (sign. 48 A 7), je na předsádce napsáno „Experientia et ratio duo sunt inventionis instrumenta, omniumque quae in medicina disquiruntur iudices Galeni“. Vnitřní obsah obou výroků je shodný, což nás vede k otázce, zda tento exemplář nebyl v Handschově majetku.

⁶⁰ To není vůbec samozřejmé; jeho kolega Vavřínek Špán vydal např. v r. 1570 přebásněné Hippokratovy Aforismy.

⁶¹ „Morbi chronici, ex redundantia humorum pravorum contingentes, curandi sunt luna decrescente.“ Srov. ÖNB, 9650, s. 65.

⁶² Tamtéž, s. 75–76.

⁶³ O historickém významu univerzitní botanické zahrady v Padově (včetně reprodukcí dobových plánů) srov. Steffan MÜLLER-WILLE: Ein Anfang ohne Ende. Das Archiv der Naturgeschichte und die Geburt der Biologie. In: Richard v. DÜLMEN – Sina RAUSCHENBACH (eds.): *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*. Köln – Weimar – Wien 2004, s. 587–603.

například o zahradě Tadeáše Hájka⁶⁴ a Matouše Collina.⁶⁵ Z jedné básně Collinovy se dozvídáme, že vlastní zahradu si pořídil už v roce 1546 i Hordějovský.⁶⁶ Mezi účastníky těchto botanických výprav jmenuje Handsch např. Lehnera, jakéhosi blíže neidentifikovaného Adama⁶⁷ a Balthasara,⁶⁸ Hájka, Kamenického,⁶⁹ samozřejmě Collina, ale i samotného Mattioliho.

Mattioli přišel jako lékař místodržitele arcivévody Ferdinanda do Prahy v roce 1554 a jak je vidět, neváhal navázat ihned kontakty se zdejším lékařským prostředím. Velmi brzy se s Mattiolim seznámil např. Tadeáš Hájek.⁷⁰ Jiným svědectvím o jeho sžívání byla protimorová kniha chebského lékaře,⁷¹

⁶⁴ Hájkova zahrada ležela údajně za Poříčskou branou, na místě pozdějšího Denisova nádraží na Těšnově, srov. Viktor PALIVEC: *Staropražské lékařské památky*. Praha 2005, s. 155.

⁶⁵ Collinova zahrada a dokonce i jeho dům na Novém městě nesl název „Hortus Angelicus“, Andělská zahrada. Byla to upomínka na mistra Angela z Florencie, který zde založil botanickou zahradu pro Karla IV. Bylo to na území ohraničeném dnes Václavským nám., Jindřišskou ul. a tř. Politických vězňů, kde stojí od r. 1871 pražská hlavní pošta. Collinus jej získal údajně v r. 1549 od bratrů z Hardeku (příslušníci šlechtického rodu původem z Rakouska, vlastnili v té době statky i v Čechách). Materiál k Andělské zahradě od jejího vzniku až do konce 19. století sebral v pozoruhodném bohatství Emil ŠEDIVÝ: *Lékárník Angelicus a jeho botanická zahrada*. In: *Sbírka rozprav z oboru lékárnických věd*, č. V. Praha 1908.

⁶⁶ Tato skladbička nese nadpis „Aliud de horto recens empto“, o nově koupené zahradě srov. *Tertia farrago poematum...* . Praegae 1561, s. 140v, zmiňuje ji i *Rukověť 1*, s. 441.

⁶⁷ Nejspíše šlo o Adama Lehnera, Ulrichova syna, o němž je však známo velmi málo (zemřel 1583). Nejistotu sem však vnáší Ulrichův blízký přítel Travný z pražského malířského cechu, který byl rovněž pokřtěn jako Adam. Maloval rád přírodní motivy, Jan Balbín o něm napsal „munera naturae pingit et officia“. Blíže o něm Michal ŠRONĚK: *Privileg Rudolfs II. von 1595 – nochmal und anders*. In: *Studia Rudolphina 2*, 2002, s. 25–26.

⁶⁸ Kdo byl Baltasar, zůstává zatím nejasné.

⁶⁹ Mistr Jacobus Camenicensus (?–1574) byl představitelem kněžského i lékařského stavu. Poté, co byl v Žatci v roce 1551 zbaven úřadu pastora, usadil se v Praze jako lékař. Byl asi hodně ceněn: Mattioli otiskl např. jeho líčení pitvy (srov. jeho *Epistolarum medicinalium libri quinque*. Praegae 1561, s. 323). Od r. 1567 působil ve Velkém Meziříčí. Blíže o něm GELLNER, c. d., s. 336–339.

⁷⁰ Ze 7. srpna 1555 se zachoval Hájkův dopis, kde nazývá Mattioliho „vir bonus et mihi amicissimus“ a doporučuje jeho osobu K. Nydruckovi, srov. Ferdinand MENCÍK: *Dopisy M. Matouše Kolína z Chotěřiny a jeho přátel ke Kašparovi z Nydrucka, tajnému radovi krále Maximiliána II.* Praha 1914, s. 60–61. Jiným dokladem jejich brzkého přátelství je list Caspara Naevia Mattioliimu z 28. ledna 1556, srov. MATTHIOLI: *Epistolarum medicinalium*, c. d., s. 190.

⁷¹ Petrus SIBYLLENUS: *De peste liber absolutissimus, in quo essentia seu natura causae, differentiae et signa tantae luis accuratissime proponuntur...* . Praegae 1564.

již Mattioli posuzoval a k níž napsal úvodní slovo.⁷² Je samozřejmé, že Mattioli stimuloval i zde především zájem o svůj hlavní obor, botaniku. Svě kolegy na těchto exkurzích asi mnohému naučil, učil se však i sám: s údivem si Handsch zapsal do svého deníku, že Mattioli neznal např. zvonek, *campanula*. Jen za rok 1554, což bylo tedy brzy po jeho návratu z Itálie, si Handsch ve svém deníku nadepsal kapitolku *Simplicia quae didici Pragae Anno 1554* a v ní pak uvedl 49 různých botanických druhů a jejich stručné charakteristiky,⁷³ u některých pak uvedl i osoby, které jej s daným druhem seznámily.⁷⁴ Obdobný, byť i ne tak rozsáhlý seznam si vedl i v roce 1555. V něm je zajímavá poznámka, která je prvním, nejranějším konkrétním svědectvím o tom, že se v této době již Handsch s Mattiolim znal.⁷⁵ Někdy z konce 50. let se zachoval dopis, který Mattioli zařadil do vydání své lékařské korespondence. Bohužel je nedatovaný, jako ostatně většina listů tohoto svazku. Mattioli v něm sděluje Handschovi, jak připravit proti zimnici lektvar z černé čemeřice,⁷⁶ latinsky *Elleborus niger*.

Handschova hmotná existence byla však i nadále nejistá, šlechtická klientela byla u něj asi spíše jen výjimkou,⁷⁷ Z roku 1560 se zachovaly jeho dopisy, kde se obrací na dvě osoby ze svého rodiště, na obecního písaře a faráře, a žádá je, aby se za něj přimluvily u jeho otce.⁷⁸ Handsch si chtěl od něj půjčit aspoň na dva roky peníze, není vyloučeno, že se zadlužil právě při zařizování lékařské praxe. Už předtím, na podzim 1559, přijel do Lípy a určitý čas zde žil, bylo to právě v době výlovu rybníků, kdy je snadnější možnost obživy, jak se přiznává Handsch ve svém listu

⁷² Dodejme ještě, že do této knihy vytištěné J. Melantrichem přispěl i Handsch, a to básnickou skladbou, která unikla pozornosti autorů Rukověti. Sibyllenus poctěný pozitivním přijetím spisu ze strany Mattioliho se mu naopak odvděčil tím, že v závěru knihy uveřejnil několik protimorových sirupů nesoucích Mattioliho jméno.

⁷³ Srov. ÖNB, 11 210, f. 120v–123r.

⁷⁴ Pojem *simplicia* označuje v latině samozřejmě jednoduché látky, v tehdejší medicíně a farmacii měl ale specifický význam. Označoval *léčivé látky* (jak nám vysvětlil Pavel Drábek, jemuž patří náš dík), které byly většinou rostlinného původu – jiné Handsch ani neuvádí – mohly být však i animální či minerální. Jejich protikladem byla *composita* označovaná jako *přípravky*.

⁷⁵ „Cum Matthiolo et aliis ivimus herbarum pridie S. Magdalena; erat M. Thadeus et M. Iacobus Camenicus“. Tamtéž, fol. 123v. V r. 1555 to byla neděle 21. července.

⁷⁶ MATTIOLI: *Epistolarum medicinalium ...*, c. d., s. 205–207.

⁷⁷ Vedle hraběnky Berkové se zmiňuje Handsch ve své korespondenci jen o rodině barona z Eitzingu (srov. ÖNB, 9650, s. 101), zdá se však, že ani zde neproběhla jeho léčba bez komplikací.

⁷⁸ Srv. ÖNB, 9650, s. 123, 126.

Naeviovi.⁷⁹ Hmotná tíseň, na jejíž hraně se mladý lékař zřejmě stále pohyboval, jej nakonec přivedla k tomu, že využil své známosti s Mattiolim a nabídl mu v roce 1561 své služby. Opis příslušného listu se zachoval v jeho korespondenci. Je natolik zajímavý, že jsme se rozhodli otisknout jej v našem českém překladu v příloze.

Tomuto listu předcházela v únoru 1561 ještě jeden. Handschovi k němu dal záminku Mattiolioho objemný foliový spis *Epistolarum medicinalium libri quinque*, který vyšel téhož roku u Jiřího Melantricha.⁸⁰ Spis i autora v něm Handsch řádně nejen vychválil, ale doplnil a upřesnil i celou řadu míst, především z antických autorů, na něž se Mattioli v tomto spisu odvolával, ale neuvedl jejich přesnou citaci.⁸¹ Celý dopis vyvolává dojem čehosi, co se ve starořímských reáliích nazývalo *captatio benevolentiae*: jakoby se Handsch už rozhodl nabídnout Mattiolimu své služby, ale předtím mu chtěl ještě předvést svou oddanost a zejména erudici. Podpořit jej měl i doktor Willebroch, jehož Handsch žádá, aby se za něj u svého kolegy Mattiolioho přimluvil. V tomto dopise, napsaném téhož dne, rovněž 26. dubna 1561, čteme, že s ním Mattioli už jednal o překladu svého herbáře do němčiny, vyžádal si však napřed ukázkou.⁸² V souladu s tím jsou i slova z výše uvedené Handschovy žádosti Mattiolimu, z nichž vyplývá, že Handsch už na překladu v této době pracoval.

Nemáme žádný další materiál k tomu, jak jednotlivá jednání mezi Handschem s Mattiolim probíhala, ani doklad o tom, že byl Handsch do jeho služeb skutečně přijat, z logiky následujících událostí to však jednoznačně vyplývá. V životě 32letého lékaře to představovalo ohromný zlom – poprvé v životě se zbavil hmotných starostí, protože v Mattiolioho domě byl

⁷⁹ „Ego in patria ago hoc pisculento tempore ob commodiorem vescendi libertatem“, tamtéž, s. 116.

⁸⁰ Blíže o tomto spisu srov. Jiří PEŠEK: *Jiří Melantrich z Aventýna. Příběh pražského arcitiskaře*, s. I., s. a. [Praha 1991], s. 18 a n.; Mirjam BOHATCOVÁ: Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny. In: *Sborník Národního muzea v Praze, řada C, sv. 38, 1993, č. 3-4*, Praha 1996, s. 26 a n. V dějinách knihtisku má tato kniha neobyčejné postavení: vyšla s dvojím impressem, pražského Jiřího Melantricha, ale současně i benátského Vincenta Valgrisia. To byl tiskař, u něhož vydal Mattioli v r. 1544 italskou a 1554 latinskou verzi svého herbáře. Je to snad první případ mezinárodní koprodukcce v dějinách našeho knihtisku.

⁸¹ Srv. ÖNB, 9650, s. 142 an.

⁸² „Clarissimus dominus doctor Matthiolus non ita pridem mecum egit, ut suum herbarium librum ex Latina in Germanicam inducerem linguam, cui oneri, quamvis me imparem et non satis idoneum esse dicerem, ille tamen, ut huius rei facerem periculum, institit, atque partem aliquam vertendam exhibuit“. Tamtéž, s. 151.

existenčně dobře zajištěn, navíc výrazně postoupil společensky, s Mattiolim se dostal i do dvorských kruhů místodržícího Ferdinanda. Vedle toho získal alespoň pro nejbližší dobu jasnou pracovní perspektivu. A svůj slib pilně pracovat Handsch jednoznačně dodržel: bylo zaznamenáno, že v době moru, od podzimu 1562 až do února 1563, kdy Ferdinandův dvůr opustil město, zůstal na pražském hradě sám, jen s jedním knězem a jednou děvčkou. A nejen že pracoval na překladu herbáře, ale navštěvoval a léčil i morem postižené.⁸³

Zdá se tedy, že Handsch začal pracovat na německém překladu herbáře, k němuž jej vyzval sám Mattioli, nejpozději v roce 1560. Bylo to v době, kdy už byly v plném proudu i práce na českém vydání, které připravoval Tadeáš Hájek. Velmi podstatná však byla podnikatelská úloha tiskaře Jiřího Melantricha. Ten získal už 27. dubna 1554 k tisku českého herbáře privilegium císaře Ferdinanda I.⁸⁴ Mattioli v něm není jako autor sice uveden, sotva se však mohlo jednat o někoho jiného – právě v tomto roce přichází na Ferdinandův místodržitelství dvůr do Prahy. A v tomto roce dochází po prvním, italském vydání jeho herbáře v roce 1544 i k vydání druhému, latinskému, zajišťoval je opět Mattioliho tiskař, benátský Vincent Valgrisi. Melantrich prokázal velkou prozíravost, když se s ním dokázal spojit a ve spolupráci s ním připravit vlastně gigantický vydavatelský projekt. V roce 1561 to bylo vydání dvou verzí Mattioliho korespondence, melantrichovské i valgrisiovské, v roce 1562 Hájkova českého a v roce 1563 Handschova německého překladu herbáře.⁸⁵

Vedle odborného, jazykového i celkového kulturního významu mělo vydání české verze herbáře i veliký význam symbolický: finanční podpora ze strany šlechty byla u většiny tisků obvyklá, tentokrát však došlo i k významné podpoře ze strany českých stavů. Je to u nás historicky první případ tohoto druhu, věda, odborné poznání, jakoby vystoupilo samo ze sebe a stalo se veřejnou záležitostí. Je tím smutnější, že jsme se až dosud nedočkali kritického zhodnocení Hájkova počínu.⁸⁶ Nepříspělo k tomu bohužel ani několik pozdějších vydání tohoto herbáře. Autoři Hájka vesměs odbývají

⁸³ Srov. SENFELDER, c. d., s. 14.

⁸⁴ Jeho původní (1554) i pozdější znění (1562) otiskla doslovně BOHATCOVÁ, c. d., s. 31 a 33–34.

⁸⁵ Handschův překlad vyšel pod titulem *New Kreuterbuch mit den allschönsten und artlichen Figuren aller Gewechez, dergleichen vormals in keiner Sprach nie an Tag kommen...*

⁸⁶ Je tím radostnější, když se dozvídáme, že příspěť k tomuto úkolu se svou studií chystá Pavel Drábek, kritické vydání spisu je předmětem grantu GA ČR, jehož nositelem je Jiří Kroupa.

poukazem na to, že proti Mattiolimu přidal některé partie týkající se léčivých rostlin z české oblasti (neřeknou už ale, že mnoho jich vypustil) a že vytvořil – spíše však kodifikoval stávající a dotvořil – české botanické názvosloví. Chybí však i vzájemné srovnání českého i německého vydání herbáře – německé je přitom citelně rozsáhlejší – chybí i srovnání s českými i německými předchůdci, např. s herbářem J. Černého (1517), s texty Mattioliho i jeho předchůdců – pro rozsáhlost látky je to ovšem gigantický úkol. Prvý krůček k němu učinila již několikrát citovaná studie, když mohla konstatovat, že šest stovek vyobrazení (a tím zhruba i představených druhů rostlin) v českém vydání bylo u Handsche rozšířeno o 200 dalších.⁸⁷ Německá literatura je k Handschovi vůbec laskavější než česká k Hájkovi. Nezávisle na pražské provenienci jeho překladu jej zařadila do vývojové řady německy psaných herbářů 16. století: 1495 *Gart der Gesundheit*⁸⁸ – 1532 Brunsfeld – 1535 Rösslin – 1537 Brunsfeld – 1543 Fuchs – 1556 Bock – 1557 Lonitzer – 1563 Handsch – 1569 Rösslin – 1586 Camerarius – 1588 Tabernaemontanus – 1591 Braun.⁸⁹

Tato řada je velmi poučná, sděluje nám alespoň dvě věci: jednak nám dává celkovou dimenzi, v jejímž rámci je třeba pražské botanické tisky hodnotit, byly to jen dva kamínky ve velké evropské botanické mozaice, jednak ukazuje na nesmírný „hlad“ tehdejší doby po této literatuře. Všimneme si i toho, že německý prostor mimo Handsche na populárního Mattioliho příliš nereagoval,⁹⁰ poprvé jej poté využil ve svém herbáři až Camerarius.

Řekli jsme, že příchod k Mattiolimu byl v Handschově životě zlomem. V této době končí i opisy jeho korespondence, které nás informovaly o mnoha momentech jeho tehdejšího života. Jeho poslední list nese datum 17. března 1562 a je adresován Johannu Naeviovi. Handsch jej píše „jménem Mattioliho“ a děkuje mu za štědrý dar i za zprostředkování významné podpory od kurfiřta saského. Slibuje, že štědrost a zásluhy jich obou

⁸⁷ BOHATCOVÁ, c. d., s. 39. Autorka s mravenčí pílí všechny nově přidané označila.

⁸⁸ Autor tohoto textu je nejasný. Jednou z domněnek je, že jím byl Johann Wonnecke von Kaub (1484–1524), tedy z městečka, o němž jsme mluvili výše v souvislosti s U. Lehnerem.

⁸⁹ Srov. Mechthild HABERMANN: *Deutsche Fachtexte der frühen Neuzeit. Naturkundlich-medizinische Wissensvermittlung im Spannungsfeld von Latein und Volkssprache*. Berlin – New York 2001, XVII + 583 s., passim, např. s. 146.

⁹⁰ Ani Mattioli o německý „trh“ do té doby příliš neusiloval, o českém vydání naopak vyjádřil naději, jak napsal v dedikaci k Hájkovu vydání, že se jeho spis dostane do Polska, Dalmácie a Ruska, kde budou češtině alespoň někteří rozumět.

zmíní výslovně ve vydání herbáře.⁹¹ Zároveň mu jako dík posílá dva kolorované exempláře herbáře, zřejmě tedy Hájkova vydání.⁹² S ukončením korespondence jsme proto o jeho životě v následujících letech informováni daleko méně. Arcivévoda Ferdinand v roce 1566 ukončil svou místodržitelenskou funkci a v příštím roce Prahu opustil. Mattioli jej však už dále neprovázel. Na rozloučenou dostal mimořádnou odměnu ve výši 2000 zlatých.⁹³ Mnoho si jich ale neužil, zůstal určitou dobu ještě v Praze, ale při zpáteční cestě do Itálie zemřel na mor. Na Mattioliho místo osobního lékaře nastoupil Handsch a odešel s Ferdinandem II., teď už opravdu Tyrolským, do Innsbrucku a na zámek Ambras.⁹⁴

Z kusých zpráv o zdejších Handschově pobytu se zdá, že bydlel ve městě, kde vykonával patrně také vlastní lékařskou praxi, pracoval i v místní nemocnici a je prokázáno, že měl rovněž svou lékárnu, denně však dojížděl na nedaleký zámek. Lékařskou agendu zde však nevykonával sám. Spolu s ním odešel z Prahy do Tyrol i několikrát již zmíněný doktor Willebroch, navíc se tu setkáváme se jmény několika dalších lékařů, o nichž je známo bohužel jen velmi málo: Merenda, Decius Celer, Ferrari, Jelmus. Nic není známo ani o jejich hierarchii, vzájemných vztazích apod., takže asi i zde platilo to, co napsal o dvorních lékařích všeobecně britský historik: že „vztahy mezi panovníkem a jeho lékaři se dnes jen obtížně rekonstruují. Neví se ani, kolik osob tuto oficiální funkci v té či oné době zastávalo ...Všeobecně byli považováni za elitu“.⁹⁵ Ferdinand měl vedle toho na svém dvoře i ranhojiče, jimiž byli jacísi bratři Mensuratiové. Občas se na zámku zastavovali i různí potulní šarlatáni.

K lékařské kultuře na zámku patřila i velká lékárna, o níž pečovala Ferdinandova žena, Filipina Welsarová, její teta pocházející z březnického rodu

⁹¹ Odnikud se bohužel nedozvídáme, jak byl dar saského kurfiřa veliký. Slib daný Handschem byl však dodržen: v dedikaci, kde se děkuje mecenášům, je August uveden hned za královskou rodinou, před ostatními německými knížaty, stejně tak i Naevius figuruje na prvním místě mezi lékaři. Ta celá záležitost je ale velmi neobvyklá; v r. 1563 totiž dokončil svůj herbář i jeden z kurfiřtových lékařů, Johannes Kentmann (1518–1574), blíže o tom J. HELM – P. HANELT: *Das Kräüterbuch des Johannes Kentmann von 1563. Sudhoffs Arch. 1971, 13, Suppl. 13, s. 89–121* nebo Doris KUTSCHBACH: *Schönheit und Nutzen der Kräuter – Das Kräüterbuch des Johannes Kentmann von 1563. München 2005.*

⁹² Srov. ÖNB, 9650, s. 156–157.

⁹³ Jeho syn pak navíc i stipendium na deset let po 100 zlatých, srov. HIRN, c. d., I. Bd., s. 483.

⁹⁴ Později dostal Handsch i titul dvorního historika, srov. tamtéž, s. 363, nebyl však na tomto poli nikterak činný, a tak to byla asi spíše forma jeho další prebendy.

⁹⁵ R. J. W. EVANS: *Rudolf II. a jeho svět. Praha 1997, s. 243–244.*

Lokšanů⁹⁶ a lékárník Gorin Guaranta, kterého si na Ambras Filipina sama přivedla ve své suitě. Sbíraly se zdejší byliny, ale mnoho léčiv se sem dováželo i ze zahraničí. Ferdinandův biograf uvádí, že se z Indie dovážel např. olej z muškátových květů a jakýsi nápoj ze skořicové kůry.⁹⁷ Říká, že viděl řadu účtů, které šly až do tisíců zlatých. Dovážela se údajně i chinová kůra, jantarový olej, sloní kly či španělský „lapis beswar“, bachor z divokých koz a kamzíků nacpaný vlasy.⁹⁸ Arcivévoda sám pak připravoval lektvar, který měl být protilátkou proti jedům, a obdarovával jím i své přátele.

O Handschově činnosti na Ambrasu nás informuje především jeho deník, kam si zapisoval všechno možné: léčebné postupy, pozorování, recepty i výpisky z literatury apod. Tento materiál zachovaný v ÖNB by si zasloužil samostatné zpracování a analýzu. Velká pozornost byla věnována v těchto zápiscích např. lázeňství. Ferdinand i Filipina byli zřejmě znamenitými jedlíky, rádi i hodně pili, trpěli ale oba dlouhodobě ledvinovými kameny. Věřili však – a Handsch i jejich ostatní lékaři je v tom svorně ubezpečovali – že pomoc jim přinesou léčivé prameny.⁹⁹ Proto se Ferdinandovi dovážely bečky minerální vody z italské Luccy i z Karlových Varů, vozily se za ním, i když byl na cestách. Při svém pobytu v Karlových Varech v roce 1574 jí např. konzumoval neuvěřitelné množství, údajně až 20 žejdlíků za den.¹⁰⁰ Ke koupelím se dovážela na zámek i místní minerálka. K Handschovým povinnostem patřilo doprovázet arcivévodu a jeho choť při poměrně častých lázeňských pobytech. Podrobné zápisy se zachovaly např. z jejich pobytů v Karlových Varech v letech 1571 a 1574. Arcivévoda zde sice hodně pil, ale jinak nebyl asi pacientem příliš disciplinovaným. Handsch si stěžoval, že ani

⁹⁶ Blíže o této činnosti Filipiny včetně jejích receptů podrobněji srov. Siegfried-Maria GROSSINGOVÁ: *Kupecká dcera v domě Habsburků: Filipina Welsarová a její léčitelské umění*. Praha 1993.

⁹⁷ HIRN, c. d., II. Bd., s. 516.

⁹⁸ Tyto zprávy je třeba ale přijímat opatrně. Prvý dovoz chinové kůry do Evropy je asi daleko pozdější. Historikové farmacie se dohadují, zda to bylo roku 1638 nebo 1640. Naplněný bachor z divokých koz nebyl zřejmě léčivem, ale spíše amuletem, na jehož působení tehdejší medicína stále ještě věřila. Rudolfínský lékař Michael MAIER jej např. doporučoval proti morové nákaze, srov. jeho *Nobilissima ac selectissima ad pestem remedia...* Dantisci 1601, s. 2.

⁹⁹ Přesvědčení o veliké účinnosti léčivých vod bylo v té době velmi rozšířeno. V Tyrolsku byly velmi populární např. koupele vysoko nad Innsbruckem, na Brennerském průsmyku. Ještě po letech horoval proti této víře lékař Hippolyt Guarinoni (syn osobní lékaře Rudolfa II. Bartholomea Guarinoniho), který v Tyrolsku po určitý čas působil. Marně bojoval i proti přílišnému užívání klystýrů a pouštění žilou. Lpění na nich ale můžeme pochopit: byly to metody hodně levné...

¹⁰⁰ HIRN, c. d., II. Bd., s. 331.

v lázních si nedovedl odepřít svou loveckou vášeň a celé noci trávil v lese na lovu, za mlhy, deště a v podzimním chladu.¹⁰¹

Na ambrasském dvoře se mohl Handsch zabývat nejen medicínou, ale i ostatní přírodovědou. Byly zde pro to velmi příznivé objektivní i subjektivní podmínky. Ferdinand sám měl k přírodě mimořádně pozitivní vztah. Bylo např. zaznamenáno, že dvakrát vystoupal se svým doprovodem na vrchol alpského velikána.¹⁰² Sbíral přírodniny, mimořádně jej zajímaly nevšední objekty, které byly objeveny v jeho vlastních dolech.¹⁰³ Se svými dvořany zaváděl často řeč na přírodní vědy, ve zvláštní oblibě měl především zoologii. Handsch se zmiňuje o jedné takovéto debatě s arcivévodovými sestrami, jejímž předmětem bylo rozmnožování ještěrek. Jeden z písařů opisoval arcivévodovi „historii animalium“ a poté i Thurneisserův herbář. Botanika se na dvoře těšila rovněž velké pozornosti, až příliš silná byla tradice, jíž zde zasel Mattioli, zájem na ní měla ostatně i zámecká lékárna. Ferdinandův interes o tyto oblasti se projevoval i na podobě jeho knihovny a sbírek. Naprosto privilegované postavení tu měla medicína, jíž byla věnována jedna z pěti samostatných částí jeho knihovny. Mnoho desítek spisů v jejich dalších částech bylo věnováno matematice, astronomii, fyzice, chemii i alchymii, samozřejmě i celému přírodopisu. Přesto se však zdá, že Ferdinand měl nejraději zoologii. Projevilo se to i v jeho kunstkomoře, jež byla nejcennější součástí jeho sbírek, kde bylo – a dodnes je zachováno – více než sto listů realistických kreseb a maleb, které pro něj vytvořil malíř ze severoitalského městečka Udine Giorgio Liberale. Ferdinand byl na tohoto umělce upozorněn už v Praze, v roce 1562 jej pověřil studiem adriatické fauny. Liberale poté vytvořil kolekci,¹⁰⁴ která zobrazuje většinou mořskou faunu, což bylo v té době dosti neobvyklé, dále pak psy, ptáky i další zvířenu.

Tato atmosféra se odrazila i v díle Handschově. V jeho pozůstalosti se zachovalo pět foliových rukopisných svazků se společným názvem *Historia naturalis*.¹⁰⁵ Vedle herbáře to byla zřejmě Handschova nejrozsáhlejší práce: její autor sám udává, že vznikala za přímého dohledu a na náklady arci-

¹⁰¹ Tamtéž, s. 486–487.

¹⁰² Tamtéž, s. 361.

¹⁰³ „... jeder Ort, wo überhaupt geschürft wurde, musste ihm schön geformte Handstücke liefern“. Tamtéž, s. 361.

¹⁰⁴ Blíže o této kolekci srov. Katalog Natur und Kunst, Handschriften und Alben aus der Sammlung Erzherzog Ferdinands II. (1529–1595), Eva Irblich, pozn. 29, Kat. Nr. 13.

¹⁰⁵ Dnes je toto dílo uloženo v ÖNB, sign. 11 130, 11 141, 11 142, 11 143 a 11 153. Komentář Petra Lambecka, císařského knihovníka 17. století, říká, že je „napsal latinsky svojí vlastní rukou a doplnil mnoha vzácnými a jedinečnými pozorováními...“

vévody Ferdinanda.¹⁰⁶ Handsch na ní začal pracovat už v Praze, bezprostředně po vydání herbáře. Zabýval se jí však po řadu let dále i v Tyrolích, téměř až do konce svého života, přesto ji však nedokončil. Je to dílo dodnes téměř neznámé, v ruce je mělo asi jen hodně málo osob, v literatuře si jej pak povšimli všeho všudy jen dva autoři, o něž se musíme v našem dalším výkladu opřít. Rakouský lékař Senfelder je hodnotí tak, že to je spíše praktické než vědecké dílo, jakási příručka pro milovníky živočišné přírody a myslivosti,¹⁰⁷ cení si však skutečnosti, že Handsch dovedl antické autority – viděli jsme už výše, že výtečně znal např. dílo Pliniovo – doplnit o vlastní pozorování a bohaté zkušenosti. Není to zřejmě dílo systematické, které by sneslo srovnání např. s obdobnými pracemi jeho současníka Conrada Gessnera (1516–1565), autora, který byl poměrně bohatě zastoupen v ambrasské knihovně. Jde spíše o volný sled jednotlivých částí, jak je přinášely události v životě autora, dvora i jeho pána, arcivévody Ferdinanda. Každý živočišný druh má v záhlaví latinský, řecký, hebrejský, italský, francouzský, anglický, německý i český název – podobně jako to zavedl ve svém herbáři Mattioli. Dílo samo začíná kapitolkou o velbloudech: císař Maxmilián II. jich dal svého času přivést do Prahy hned šest. Poté se věnuje skotu, hlavně uherskému, a třem pozoruhodným, dojným kamzíkům, které dostal arcivévoda darem. V pestrém sledu následuje partie o vepřích, o paviánech, *Rhinoceros*, kteří byli kdysi údajně k vidění i v Čechách (Handsch se přitom přiznává, že je zná jen z vyobrazení Dürerova), kamzících a kozorožcích. V další části následují ptáci, především orli a sokoli včetně obsáhlého popisu arcivévodova sokolnictví, končí kapitolkami o kukačce, slavíkovi, papoušcích, pštrosích a skřivanovi. Druhý svazek je věnován především koňům, jejich druhům, chovu, krmení a veterinární péči, další pak vranám, havranům a bažantům včetně jejich odchytu a domácím opeřencům.¹⁰⁸

Zvláštní zmínku zasluhuje skutečnost, že v pozdních letech se věnoval Handsch studiu hmyzu. To nemohlo být pro ambrasské dvořany samozřejmě zdaleka tak atraktivní, z hlediska evropského vývoje zoologie je však zajímavé, protože je poměrně rané. Vysoké hodnocení dal pak rakouský autor partiím, které Handsch věnoval rybám a rybníkářství.¹⁰⁹ Příslušná část Handschova rukopisu nese název „Piscinarum institutio et cultus per

¹⁰⁶ „...Ferdinandus, cuius auspiciis et sumptibus universa haec animalium historia textitur“. ÖNB, sign. 11 143, fol. 94.

¹⁰⁷ Srov. SENFELDER, c. d., s. 16 a n.

¹⁰⁸ ÖNB, 11 143, 11 153, 11 130.

¹⁰⁹ „Die rein technische Abhandlung über die Fischzucht ist über jedes Tadel erhaben“. SENFELDER, c. d., s. 18.

Bohemiam, Moraviam et Silesiam usitatus ...“, k čemuž autor sebevědomě dodal „a nemine litteris illustratus et iam primum conscriptus“. ¹¹⁰

Jinou částí byl text věnovaný labským rybám v Čechách a v Míšeňsku – ten si zasluhuje pozornost přinejmenším z toho důvodu, že se jako druhé Handschovo dílo objevil v tisku. Bylo to však až hodně dlouho po jeho smrti. V roce 1933 se o jeho vydání postaral pražský německý vzdělávací spolek „Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnützlicher Kenntnisse“. ¹¹¹ Je to jednoduchá edice německého překladu. O. Schubert, který jej připravil, je oním druhým autorem, o nichž jsme výše zmínili, že psali o Handschově zoologickém rukopisu. V úvodu připomíná, že Handschovo pojednání stojí daleko výš než jen pouhý seznam, i když v jeho podání je neúplný, a že po saském lékaři Johannu Kentmannovi (1556) a humanistovi Georgu Fabriciovi (1564) to byl třetí pokus o dokumentování labského zarybnění. Je významnější o to, že tato literatura je velmi chudá: je až k nevíře, že další prací o labských rybách bylo až pojednání A. Friče v roce 1894. ¹¹²

Handschovo pojednání má podobný charakter jako jeho ostatní zoologické texty. Je to volné pásmo kapitol, které popisují 19 druhů ryb: většina z nich tam žije dodnes, marně bychom tu však asi hledali např. jesetera nebo platýze. Nejdelsí text je věnován úhořům; v jednom případě se Handsch pokusil o terminologický neologismus, když německé „Neunauge“ přeložil do češtiny jako „neynok“. Jeho výklad postrádá opět jakýkoli systém: u některých druhů popíše, kde se vyskytuje nebo čím se živí, u jiných, jak se chytá nebo zabíjí, u dalších, jak vznikl jejich název, jinde ocituje něco z Aristotela či Plinia, téměř u všech jsou ale recepty na jejich přípravu.

Schubertova spíše brožura než vědecký tisk je amatérská, nectí elementární pravidla pro odbornou edici, přesto nám však umožňuje seznámit se dostatečně s Handschovou ichtyologickou prací. Ta je ale důležitá ještě z jiného hlediska: v úvodu si všímá autor i Handschova výše citovaného traktátu o českém, moravském a slezském rybníkářství a přichází k překvapivému závěru, že jeho „obsah se téměř kryje s Dubraviovým dílem *De piscinis ...*, Vratislaviae 1547“, stejné jsou údajně i obrázky. ¹¹³ Jako autoři tohoto článku jsme měli pro Handsche určitou slabost, a tak nás tento jednoznačný závěr zamrzl, i když jsme si vědomi, že původnost textu nepatřila v jeho

¹¹⁰ Také tento rukopis je uložen v ÖNB 11142.

¹¹¹ Ottokar SCHUBERT: Georg Handsch von Limus „Die Elbefischerei in Böhmen und Meissen“. Prag 1933. In: *Sammlung gemeinnütziger Vorträge*. Nr. 650-651.

¹¹² Tamtéž, s. 3, 4.

¹¹³ Tamtéž, s. 2. Dubraviův spis je dnes přístupný nejen v originále, ale i v edici, kterou pořídila A. Schmidtová – Jan DUBRAVIUS: *De piscinis*. Praha 1953.

době – a ještě dlouho potom – k autorským prioritám. Navíc by bylo jistě vhodné Dubraviův i Handschův text ještě jednou kriticky přehlédnout.

Handsch setrval ve Ferdinandových službách do roku 1578, kdy Ambras opustil. V druhé polovině 70. let už ale postonával. Ironie osudu chtěla tomu, že měl stejné obtíže, s nimiž musel bojovat řadu let u Ferdinanda i u Filipiny, totiž s ledvinovými kameny. Vedle toho trpěl bolestivou strangurií a dalšími prostatickými potížemi, o čemž se zachovalo několik svědectví v jeho denících.¹¹⁴ Před svým odjezdem odprodal arcivévodovi za 100 zlatých své knihy a rukopisy – zachované zprávy nejsou jednotné v tom, zda to byly všechny či jen jejich část. Cena to nebyla vysoká,¹¹⁵ na druhé straně se tímto způsobem Handschova pozůstalost zachovala až dodnes. Komise, která po Ferdinandově smrti v roce 1595 prováděla soupis jeho knihovny, ji do svého seznamu nepojala. A tak zůstaly jeho rukopisy na Ambrasu až do roku 1665, kdy je císař Leopold I. spolu s mnoha dalšími dal sepsat a převézt do císařské knihovny ve Vídni,¹¹⁶ kde jsou uloženy dodnes. Handsch pak zamířil z Tyrolska do své rodné Lípy, zde ale brzy nato zemřel. Nedožil se ani 50 let.

Georg Handsch byl poté nadlouho zapomenut, vzhledem k jeho původu jej k životu neprobudili ani naši historici v době národního obrození. Vídeňský lékař přelomu 19. a 20. století, který je autorem vlastně jediného soubornějšího pojednání o něm, v závěrečném hodnocení napsal, že nebyl příliš produktivním duchem, zato ale horlivým sběratelem.¹¹⁷ Je to do značné míry pravda. Handsch si tuto zálibu přivezl už z botanických vycházek v Padově, práce na Mattioliho herbáři a především pak pobyt na dvoře arcivévody, který byl sám vášnivým sběratelem, ji asi jen dále upevnila. Prostředí arcivévodského dvora ovlivnilo jeho tvorbu i jinak, nebyl teoretikem, v akademickém prostředí se mnoho nepohyboval, byl daleko spíše praktikem: psal-li o zvěři či o rybách, myslel hned na to, jak je chovat či lovit. Museli jsme konstatovat, že neměl smysl pro systém. Není to ale výtka, která by byla zcela na místě, vždyť žádná přírodopisná systematika, zoologická ani botanická, tehdy dosud neexistovala. Snad lze pochopit i jeho zkompilevání Dubravia: asi chtěl rychle vyhovět přání svého pána, pro své potěšení by

¹¹⁴ SENFELDER, c. d., s. 23, cituje ÖNB 11183, fol. 425, 459 a 486.

¹¹⁵ HIRN, c. d., I. Bd., s. 363, uvádí, že cena pozůstalosti byla odhadována na dvojnásobek.

¹¹⁶ O této velké transakci včetně soupisu převedeného materiálu srov. Petrus LAMBECK: *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi libri VIII.* 2 sv. Vindobonae 1665–1679.

¹¹⁷ „Handsches war nicht so sehr ein produktiver Geist, als ein eifriger Sammler.“ SENFELDER, c. d., s. 25.

takovýto text asi nepsal. Jako lékař byl empirikem, který byl stále přístupný novým poznatkům. Přes všechna dobová omezení byl však Georg Handsch významným přírodovědcem, jakých jsme v našich zemích 16. století mnoho neměli.

PŘÍLOHA

G. Handsch P. A. Mattiolimu
Praha, 26. dubna 1561

ÖNB, 9650
s. 152–155

Doktoru Petru Ondřeji Matthiolimu atd.

Vím, že Vaše Vznešenost oplývá takovou laskavostí, že ochotně pomáhá i neznámým lidem, kde může, natož pak známým a přátelům. Tato lidskost je nejvýše hodna tak výjimečného muže, jehož nejvyšší vzdělání a ctnost jej učinily drahým císaři i předním mužům a slavným po celé Evropě, a zaslouží si o to větší chválu, oč významnější jsou lidé, jichž se týká. Z toho důvodu jsem Vaši Vznešenost sledoval vždy s tichou úctou a obdivem (vždyť i ctnost má svůj vznešený nápoj lásky) a začasť jsem si přál dostat pořádnou příležitost k tomu, abych mohl být blíže účasten laskavosti Vaší Vznešenosti a naklonil si ji svou úplnou poslušností a vytrvalou službou. Tuto tolikrát vytouženou příležitost mi nepřinesl do klína nějaký prchavý okamžik ani lichotná štěstěna, ale nadmíru dobrá vůle a konkrétní rozhodnutí Vaší Excellence, když mě nedávno s laskavým příslibem vyzvala k překladu svého herbáře z latiny do německého jazyka, kteroužto práci jsem neodmítl, i když jsem ji považoval za obtížnou a nesnadnou, protože jsem doufal, že všechny její obtíže mohou přemoci píli a usilovnou prací, připraven ihned začít a pokračovat, kdyby ji Vaše Excellence mezitím nepřikázala odložit o jeden nebo dva měsíce s ohledem, jak soudím, na dohodu o odměně. Od té doby uplynuly dva měsíce. Nepochybuji o tom, že Vaše Excellence setrvá na tom, co jednou rozhodla, a tedy i já učiním totéž, ale vyložím krátce, za jakých podmínek. Už se mi zajídá provozovat lékařství v tomto městě, tak nedůstojné a malé odměny dostávám vinou opovrženého barbarství a nevděku. I Galenus připomíná, že medicína se nemá poskytovat barbarům. Stěžím jsem s to hradit výdaje na průměrné a skrovné jídlo a ošacení, proto jsem nucen se poohlédnout po jiném způsobu obživy. Často jsem uvažoval, že by o mne bylo dobře postaráno, kdybych dostal místo u nějakého dobrého, vzdělaného muže, jenž by ve svém domě využil mé usilovné práce, a já bych na oplátku požíval jeho pohostinství a přiměřeného platu. U pana

Galla blahé paměti jsem to měl, ale nevyžadoval práci navíc, jíž bych se vší vážností mohl věnovat své úsilí.

Kdyby mě Vaše Vznešenost chtěla přijmout do svého domu a k společnému stolu a hradila mi roční plat 100 rýnských zlatých, ctil bych právo pohostinství, věnoval bych všechnu svou stálost, poctivost a píli nejen překládání a dopracovávání herbáře, ale bez výjimky i všem ostatním povinnostem literárním, které by na mne připadly. Víno u stolu nepiji, jen při dnech postních, a i to jen mírně, ve snaze napodobit Demosthena, jenž tvrdil, že požívá více oleje než vína. A nestydím se takto se ponížovat, neboť jak praví přísloví, když nemůžeme oj u vozu přeskočit, je dobré se proplazit pod ní. A není to tak, že bych si chtěl tímto způsobem prošlapat cestu ke dvoru, jak by mě někdo mohl podezřívát. Nechodím za touto Laidou,¹¹⁸ u níž ne všichni dosáhnou úspěchu. Ale jen to je mým hlavním cílem, abych si zasloužil obživu a odměnu svou prací u Vaší Vznešenosti a učenými rozhovory získal hlubší znalosti lékařství, dále, aby, až herbář vyjde v němčině, ulpělo také na mně trochu slávy (neboť, jak praví Eurípides, práce je matkou dobré pověsti), o níž vím, že mi může nemalou měrou dopomoci k prosazení. Takové výdobytky si v duchu představuji a s takovou nadějí pro mne bude příjemnější každá práce podle pokynů Vaší Excelence. Aby Vaše Vznešenost měla jistou záruku mé vůle a důvěryhodnosti, přivedu dva urozené občany ze Starého Města, aby se za mne zaručili u Vaší Vznešenosti a budou ve všech směrech vhodnou zárukou. Dám také Vaší Excelenci jako doklad dvě listiny, jednu od univerzity ve Ferrare, druhou od Jeho Císařské Milosti, aby si je ponechala, dokud všechny slíbené úkoly věrně a přesně (s pomocí Boží) nevykonám. Zatím přeji Vaší Excelenci, aby se měla dobře a šťastně a poroučím se jí cele a uctivě v naději na vytoužený cíl mé žádosti. V Praze 26. dubna roku 1561.

Key words: Georg Handsch • Medicine of the Late Renaissance • Mattioli • Prague Translations of his Herbarium • Botany

Renaissance Physician Georg Handsch (1529–1578)

Physician Georg Handsch, a German from northern Bohemia, represents a nearly unknown though interesting personality of the late Renaissance. The paper follows his varied life: his first school years; his arrival in Prague;

¹¹⁸ Lais bylo jméno dvou řeckých hetér, obě byly proslulé svojí krásou, starší z nich údajně okouzila i Diogena. Zde znamená prodejnou ženu obecně.

his activities in the circle of Prague humanists; the time when he was a pupil of Prague physicians U. Lehner and A. Gallus; his study in Padua, where he gained his liking for floral studies; his being ennobled; and his fruitless attempts to establish his own medical practice. An important turn in his life came when he entered service to Mattioli. Thanks to that experience, he came to the court of the Bohemian governor Ferdinand von Tirol. Handsch was dealing there at first with the German translation of Mattioli's herbarium that was issued in Prague in 1563. Later he accompanied Ferdinand as his personal physician to Tirol, where he was devoted not only to medicine but also to zoology and where he lived until nearly the end of his life. The appendix includes the Czech translation of a letter in which Handsch addressed Mattioli and offered him his services.

Renaissance Arzt Georg Handsch (1529–1578)

Der Arzt Georg Handsch, ein nordböhmischer Deutsche, stellt eine fast unbekannte, trotzdem aber interessante Persönlichkeit unserer Spätrenaissance, dar. Die vorliegende Studie verfolgt schrittweise seinen bunten Lebenslauf: seine ersten Schuljahre, die Ankunft in Prag, seine Wirkung in dem Kreise der Prager Humanisten, die Lehrjahre bei den Prager Ärzten U. Lehner und A. Gallus, sein Studium in Padua, woher er seine Vorliebe zu dem floristischen Studium mitgebracht hat, seine Nobilitation, vergebliche Versuche um eine eigene Praxis. Zu einem wesentlichen Bruch in seinem Leben kommt in dem Moment, wenn er in die Dienste von Mattioli eintreten kann und dadurch an dem Hofe des böhmischen Statthalters Ferdinand von Tirol erscheint. Zuerst befasst er sich mit der deutschen Übersetzung des Herbariums von Mattioli, die im Jahre 1563 in Prag erscheint. Später begleitet er Ferdinand als sein Leibarzt nach Tirol, wo er sich neben der Medizin auch der Zoologie widmet, und wo er fast zum seinem Tod lebt. Im Anhang wird ein interessanter Brief aus dem handschriftlichen Nachlass von Handsch ins Tschechische übersetzt, in dem er sich an Mattioli wendet und ihm seine Dienste anbietet.

Jména recenzentů se od tohoto čísla neuvádějí.
Přehled všech recenzentů bude zveřejněn vždy
za celý rok společně.

Authors' addresses:
Josef Smolka
Nedvěžská 6, 100 00 Praha 10
Marta Vaculínová
Národní muzeum
Václavské nám. 68,
115 79 Praha 1